

A Study of Language and Gender in the Sermon of Shiqshiqiyya and the Sermon of Fadakiyya Based on Robin Lakoff's Theory

Ali Ghofrani¹, Reza Mohammadi^{2*}, Fatemeh Rouhi³

1Associate Professor, Department of Iranian Studies, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran a.ghofrani@basu.ac.ir

2Postdoctoral Researcher, Department of History, Arak University, Arak, Iran (Corresponding Author) reza.muhammadi90@gmail.com

3MA Student in History, Arak University, Arak, Iran rouhi.fatemeh20@yahoo.com

Abstract

This research, entitled “A Study of Language and Gender in the Sermon of Shiqshiqiyya and the Sermon of Fadakiyya with Reference to Robin Lakoff's Theory”, seeks to answer the fundamental question of whether linguistic theories concerning gender, particularly Robin Lakoff's theory regarding the existence of distinct linguistic patterns between “women's speech” and “men's speech”, can be generalized to the religious texts of the early Islamic community. Lakoff, in her book *Language and Woman's Place* (1975), argued that women, due to their subordinate position in power structures, employ a more cautious, more indirect, and more polite language, including the more precise use of color terms, the frequent use of intensifying adverbs, the avoidance of taboo words and vulgarity, and a tendency toward tag-question structures. Although this perspective has been influential in the linguistics of gender, it has always encountered criticism from scholars of non-Western

Cite this article: Ghofrani, Ali, Mohammadi, Reza, Rouhi, Fatemeh, M.M. (2025). A Study of Language and Gender in the Sermon of Shiqshiqiyya and the Sermon of Fadakiyya Based on Robin Lakoff's Theory. *History of Islam*, 27(2), p. 265-296. <https://doi.org/10.22081/hiq.2025.71252.2444>

Received: 2026/3/24

Revised: 2026/6/20

Accepted: 2026/8/16

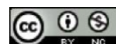
Available online: 2026/9/21

Type of article: Research Article

Publisher: Baqir al-Olum University

<https://hiq@bou.ac.ir>

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

cultures, because it was formed on the basis of data from modern liberal Western societies and does not possess sufficient cultural generalizability.

In this research, the authors, aware of this limitation, undertake a comparative examination of two key sermons from the Ahl al-Bayt (AS): the Sermon of Fadakiyya, attributed to Hazrat Fatima al-Zahra (AS), and the Sermon of Shiqshiqiyya, which appears in Nahj al-Balagha and is attributed to Amir al-Mu'minin Ali (AS). These two sermons, in addition to their unparalleled historical importance in the political discourse of Islam, contain rich rhetorical styles and complex argumentative structures that make possible a precise linguistic analysis from the perspective of gender. The methodology of the research is a combination of discourse analysis and a descriptive-analytical approach, in which the linguistic indicators proposed by Lakoff—including the use of color terms, taboo words, intensifiers, empty adjectives, indirect structures, verbal hedges, and oaths—have been extracted and compared quantitatively and qualitatively in the two sermons. The textual sources have been analyzed on the basis of scholarly and authoritative editions.

The findings of the research are challenging; contrary to the predictions of Lakoff's theory, no significant difference was observed between the linguistic patterns of the two sermons in these indicators. Color terms in both texts were very limited and largely symbolic. Taboo words and harsh expressions, contrary to Lakoff's hypothesis, are clearly observable in the Sermon of Fadakiyya and are even more pronounced in certain respects than in the Sermon of Shiqshiqiyya. Likewise, the frequency of oaths in the Sermon of Shiqshiqiyya is greater than in the Sermon of Fadakiyya. Furthermore, both sermons possess a high degree of direct, definitive, and protestatory argumentative structures and stand at a considerable distance from the cautious and indirect language that Lakoff attributes to women's speech.

These findings indicate that the linguistic style in the discourse of the Ahl al-Bayt (AS) was formed not on the basis of gender, but on the basis of the protestatory situation, religious legitimacy, and a shared worldview. The striking linguistic similarities between the two sermons, including the use of imperative verbs, threatening structures, and political metaphors, indicate a sharing in Ahl al-Bayt identity, common teachings, and the position of a rightful minority in the society after the demise of the Prophet (peace be upon him and his household).

This linguistic convergence admits of several interpretations: first, it may indicate the influence of the rhetorical culture of Arab society, in which the Holy Qur'an was the principal model of eloquence for both sexes; second, it may be evidence that in the political and religious discourses of early Islam, gender roles were overshadowed by ethical and political roles; and third, it may reflect a value-oriented approach that was formed beyond gender, on the basis of principles such as justice and the pursuit of rights.

The necessity of this research is threefold: (1) filling the research gap in Islamic rhetorical studies that have regarded gender as a secondary matter; (2) critically testing Western theories in non-Western contexts; (3) re-reading the discourse of the Ahl al-Bayt (AS) through an interdisciplinary historical-linguistic lens.

The principal contributions of this article include: (1) offering a new analysis of two key Islamic sermons with a focus on language and gender; (2) critiquing the concept of the generalizability of Lakoff's theory; (3) proposing an alternative model in which gender, as against religious-political identity, is considered a secondary factor in the formation of linguistic style.

Finally, Ali Ghofrani was responsible for the overall design of the research, the statement of the problem, the theoretical critique, and the final editing of the article; Reza Mohammadi carried out the methodology sections, data extraction, and quantitative analysis of the linguistic indicators; and Fatemeh Rouhi undertook the qualitative analysis of the sermons, the examination of historical sources, and the composition of the sections relating to the historical-religious context of the texts.

Keywords: Feminine speech, masculine speech, Shaqshaqiyya sermon, Fadakiyya sermon, Robin Lakoff's theory

دراسة اللغة والجندر في الخطبة الشقشقية والخطبة الفدكية تركيزا على نظرية روبن لايكوف

على غفرانی^۱، رضا محمدی^۲، فاطمه روحی^۳

۱. أستاذ مشارك في الدراسات الإيرانية، جامعة بو علي سينا، همدان، إيران a.ghofrani@basu.ac.ir

۲. طالب ما بعد الدكتوراه في التاريخ، جامعة أراك، أراك، إيران (الكاتب المسؤول) reza.muhammadi90@gmail.com

۳. طالبة الماجستير في التاريخ، جامعة أراك، أراك، إيران rouhi.fatemeh20@yahoo.com

الملخص

يسعى هذا البحث الموسوم بدراسة اللغة والجندر في الخطبة الشقشقية والخطبة الفدكية تركيزا على نظرية روبن لايكوف، إلى الإجابة عن سؤال جوهري، هو: هل يمكن تعميم النظريات اللسانية المتعلقة بالجندر، وبخاصة نظرية روبن لايكوف حول وجود الأنماط اللغوية المتميزة بين الخطاب النسائي والخطاب الرجالي، على النصوص الدينية للصدر الإسلامي؟ وقد ذهبت لايكوف في كتابها اللغة ومكانة المرأة (١٩٧٥م)، إلى أنّ النساء، بسبب وضعهن الهامشي في بنى القوة، يستخدمن لغة أكثر احترازا وتلميحا وتهديبا؛ ومن ذلك دقة استخدام مفردات الألوان، وكثرة استعمال الظروف التوكيدية، وتجنّب الألفاظ البذيئة والفحش، والميل إلى الصيغ الاستفهامية الطالبة للتأييد. وعلى الرغم مما تركته هذه الرؤية من أثر في لسانيات الجندر، فإنها ظلت موضع نقد لدى باحثي الثقافات غير الغربية؛ إذ

استناداً إلى هذه المقالة: غفرانی، علی، محمدی، رضا، روحی، فاطمه (١٤٠٥). دراسة اللغة والجندر في الخطبة الشقشقية والخطبة الفدكية تركيزا على نظرية روبن لايكوف. تاريخ الإسلام، ٢٧ (٢)، ص ٢٩٦-٢٦٥.

<https://doi.org/10.22081/hiq.2025.71252.2444>

https://hiq@bou.ac.ir

الناشر: جامعة باقر العلوم

نوع المقالة: بحثية

تشکلت استناداً إلى معطيات منبثقة عن مجتمعات ليبرالية غربية حديثة، ولا تتمتع بقابلية تعميم ثقافي كافية.

تأسيساً على ذلك، فيتطرق الباحثون إلى دراسة مقارنة لخطبتين محورتين من خطب أهل البيت (عليهم السلام): الخطبة الفدكية المنسوبة إلى السيدة فاطمة الزهراء (عليها السلام)، والخطبة الشقشقية الواردة في نهج البلاغة والمنسوبة إلى أمير المؤمنين علي (عليه السلام). وتتسم هاتان الخطبتان، فضلاً عن أهميتهما التاريخية الفذة في الخطاب السياسي الإسلامي، بأساليب بلاغية غنية وبنى استدلالية معقدة، تتيح إمكانية إجراء تحليل لغوي دقيق من منظور الجندر.

وتقوم منهجية البحث على مزج تحليل الخطاب بالمنهج الوصفي التحليلي، حيث استُخرجت المؤشرات اللغوية اللايكوفية المتمثلة في استخدام مفردات الألوان، والألفاظ البذيئة، والتوكيدات، والصفات الفارغة، والبنى غير المباشرة، والمخففات الكلامية، والأيمان والأقسام، وقُورنت كمياً وكيفياً في الخطبتين. وقد جرى تحليل المصادر النصية استناداً إلى نسخ علمية معتبرة.

وتُعَد نتائج البحث مثيرة للجدل؛ إذ خلافاً لتوقعات نظرية لايكوف، لم يُلاحظ فرق ذو دلالة إحصائية بين الأنماط اللغوية للخطبتين في هذه المؤشرات. فمفردات الألوان كانت محدودة جداً في كلا النصين، وأغلبها رمزي. وخلافاً لفرضية لايكوف، تظهر الألفاظ البذيئة والعبارات الحادة بوضوح في الخطبة الفدكية، بل تبرز في بعض جوانبها أكثر من الخطبة الشقشقية. كما أنَّ نسبة الأيمان في الخطبة الشقشقية أعلى منها في الخطبة الفدكية. وفضلاً عن ذلك، تتسم كلتا الخطبتين ببنى استدلالية مباشرة وقاطعة واحتجاجية عالية، وتبتعدان ابتعاداً ملحوظاً عن اللغة الاحترازية غير المباشرة التي تنسبها لايكوف إلى خطاب النساء.

وتُظهر هذه النتائج أنَّ الأسلوب اللغوي في خطاب أهل البيت (عليهم السلام)، لم يتشكّل على أساس الجندر، بل على أساس الموقف الاحتجاجي والشرعية الدينية ورؤية الكونية المشتركة. وأما أوجه التشابه اللغوي اللافتة بين الخطبتين، ومنها استخدام أفعال الأمر والبنى التهديدية والاستعارات السياسية، فتدلّ على الاشتراك في الهوية الأهل-بيتية، والتعاليم المشتركة، وموقع الأقلية المطالبة بالحق في المجتمع بعد وفاة النبي (صلى الله عليه وآله وسلم).

ولهذا التوافق اللغوي عدّة تفسيرات: أولها أنه قد يعكس تأثير الثقافة البلاغية العربية التي كان القرآن الكريم فيها نموذجاً أساسياً للفصاحة عند كلا الجنسين؛ وثانيها أنه قد يشهد على تراجع الأدوار

الجندرية أمام الأدوار الأخلاقية والسياسية في الخطابات السياسية والدينية في صدر الإسلام؛ وثالثها أنه قد يعكس مقارنة قيمية، تتجاوز الجندر، وتشكّل على أساس مبادئ كالعدالة وطلب الحق. وتتمثّل ضرورة هذا البحث في ثلاثة جوانب: أولاً، سدّ فجوة بحثية في الدراسات البلاغية الإسلامية التي اعتبرت الجندر موضوعاً ثانوياً؛ ثانياً، الاختبار النقدي للنظريات الغربية في سياقات غير غربية؛ ثالثاً، إعادة قراءة خطاب أهل البيت (عليهم السلام)، من زاوية بينية تاريخية - لسانية. وتشمل أهم إنجازات هذه المقالة: ١. تقديم تحليل جديد لخطبتين إسلاميتين محورتين بالتركيز على اللغة والجندر؛ ٢. نقد مفهوم قابلية تعميم نظرية لايكوف؛ ٣. طرح نموذج بديل، يُعدّ فيه الجندر، في مقابل الهوية الدينية - السياسية، عاملاً ثانوياً في تشكّل الأسلوب اللغوي.

الكلمات المفتاحية: الخطاب النسائي، الخطاب الرجالي، الخطبة الشقشقية، الخطبة الفدكية، نظرية روبن لايكوف

مطالعه زبان و جنسیت در خطبه شقشقیه و خطبه فدکیه بر پایه نظریه رابین لیکاف

علی غفرانی^۱، رضا محمدی^۲، فاطمه روحی^۳

۱. دانشیار گروه ایران شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا همدان، همدان، ایران a.ghofrani@basu.ac.ir
۲. پسا دکترا ی گروه تاریخ، دانشگاه اراک، اراک، ایران (نویسنده مسئول) reza.muhammadi90@gmail.com
۳. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ، دانشگاه اراک، اراک، ایران rouhi.fatemeh20@yahoo.com

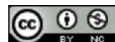
چکیده

این پژوهش به بررسی زبان و جنسیت در خطبه شقشقیه و خطبه فدکیه با نگاهی به نظریه زبان شناسی جنسیت رابین لیکاف (Robin Tolmach Lakoff) می پردازد. نظریه لیکاف بر نقش زبان در بازنمایی تفاوت های جنسیتی و شیوه های قدرت بخشی یا محدود سازی افراد از طریق انتخاب واژگان و سبک بیان تمرکز دارد. در این مطالعه، با استفاده از روش تحلیل گفتمان و رویکرد توصیفی - تحلیلی، شیوه بیان امام علی (علیه السلام) و حضرت فاطمه (علیها السلام) در این دو خطبه بررسی شده است. یافته های این پژوهش نشان می دهد که انتخاب واژگان، ساختار جمله بندی و نحوه انتقال پیام در این خطبه ها در راستای تثبیت نقش های اجتماعی و مذهبی جنسیتی عمل کرده و به صورت

استناد به این مقاله: غفرانی، علی، محمدی، رضا، روحی، فاطمه (۱۴۰۵). مطالعه زبان و جنسیت در خطبه شقشقیه و خطبه فدکیه بر پایه نظریه رابین لیکاف. تاریخ اسلام، ۲۷ (۲)، ص ۲۹۶-۲۶۵.

<https://doi.org/10.22081/hiq.2025.71252.2444>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۱/۴؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۳/۳۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۵/۲۵؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۶/۳۰
 نوع مقاله: پژوهشی
 ناشر: دانشگاه باقرالعلوم (ع)
 © ۱۴۰۴ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند

ضمنی بر روابط قدرت تأثیرگذار بوده است. بر اساس دیدگاه لیکاف، زنان با مردان به هنگام سخن گفتن یا نوشتن در استفاده از این موارد متفاوتند: استفاده دقیق از رنگ واژه‌ها، قالب‌های مؤدبانه، قیدهای تشدیدکننده، صفات تهی، گفتار غیرمستقیم، پرهیز از رکیک‌گویی و دشواژه‌ها و تأکید بر تشدیدکننده‌ها. مقایسه کاربرد رنگ‌ها، دشواژه‌ها، تشدیدگرها، صفات و تعدیل‌کننده‌ها در هر دو خطبه نشان می‌دهد که تفاوت معناداری بین آن‌ها وجود ندارد. حتی در بحث سوگندواژه‌ها نیز میزان سوگندهای امام علی علیه السلام بیش از حضرت زهرا علیها السلام است. به همین دلیل، ناسازگاری نتایج حاصل از بررسی این دو خطبه با نظریه لیکاف، این نظریه را به چالش می‌کشد. تحلیل آماری هر یک از مشخصه‌ها نشان می‌دهد که شباهت زبانی بین خطبه‌های زنانه و مردانه می‌تواند حکایت‌گر تأثیرات فرهنگی، اجتماعی و تعلیمی متعددی باشد که در یک جامعه خاص به وجود آمده‌اند. نتایج این تحقیق، علاوه بر ارائه تحلیلی جامع از زبان جنسیتی در متون دینی، امکان توسعه مطالعات مرتبط با بازنمایی جنسیت در گفتمان‌های تاریخی و مذهبی را فراهم می‌آورد.

کلیدواژه‌ها: گفتار زنانه، گفتار مردانه، خطبه شقشقیه، خطبه فدکیه، نظریه رابین لیکاف.

مقدمه

در گفتمان دینی - سیاسی اسلام، خطابات بلاغی دوران نخستین اسلام نه تنها گواهی‌هایی تاریخی بر تحولات پس از درگذشت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله محسوب می‌شوند، بلکه بستری استثنایی برای بررسی چگونگی بازتاب هویت، مشروعیت و جنسیت در زبان هستند. از میان این خطابات، سخنانی چون خطبه فدکیه، که در منابع شیعه به حضرت فاطمه زهرا علیها السلام نسبت داده شده، و خطبه شقشقیه، که در نهج البلاغه از سوی شیخ مفید به حضرت علی علیه السلام منتسب گشته، به دلیل عمق محتوایی، ثروت بلاغی و موقعیت تاریخی حساسشان، همواره مورد تأمل محققان متون اسلامی بوده‌اند.

پرسشی که نویسندگان را به این پژوهش سوق داده، این است که آیا در این دو خطبه، که از دو جنسیت متفاوت سرچشمه می‌گیرند و در یک بافت سیاسی مشترک، اما با موقعیت‌های اجتماعی متفاوت و حاشیه‌ای و یا اعتراضی بیان شده‌اند، می‌توان الگوهای زبانی قابل تمایزی را شناسایی کرد که هم‌خوانی یا تقابل آشکاری با فرضیه‌های رایج زبان‌شناسی جنسیت داشته باشد؟

این پرسش، نویسنده را به بازنگری در رویکردهای مدرن زبان و جنسیت، به‌ویژه نظریه رابین لیکاف^۱ که در دهه ۱۹۷۰ م با انتشار کتاب زبان و جایگاه زن^۲ زمینه‌های بحث درباره زبان و جنسیت را گسترش داد، دعوت می‌کند. لیکاف در دهه ۱۹۷۰ م، با استناد به داده‌های زبانی جوامع مدرن غربی، زبان زنان را مبتنی بر غیرمستقیم‌گویی، احتیاط‌گویی و وابستگی به ساختارهای تأییدی تعریف کرد و این ویژگی‌ها را نتیجه موقعیت فرعی زنان در ساختارهای قدرت پدرسالار دانست. اما این نظریه، با وجود تأثیرگذاری گسترده‌اش، همواره مورد نقد محققان حوزه‌های غیرغربی بوده است؛ به‌ویژه از این جهت که به راحتی نمی‌توان آن را در بافت‌های فرهنگی، تاریخی و گفتمانی متفاوت، مانند جامعه صدر اسلام، تعمیم داد.

1. Robin Lakoff

2. Language and woman's place

در این راستا، خطبه فدکیه، با قاطعیت بی بدیل در ادعای حق مالکیت، مشروعیت سیاسی و نقد آشکار ساختار جدید قدرت، و خطبه شقشقیه، با شور انقلابی و تصویرسازی تند از عدالت طلبی و خشم اخلاقی، هر دو چالشی جدی برای دوگانه ساده «زبان زنانه - زبان مردانه» محسوب می شوند. این مشاهدات، پرسشی میان رشته‌ای را مطرح می سازد که نه تنها برای مطالعات زبان شناختی، بلکه برای تاریخ نگاری گفتمان اهل بیت علیهم السلام نیز حائز اهمیت است.

این مقاله، با آگاهی از این چالش و براساس دغدغه پژوهشی نویسندگان، در تلاش است تا بازنگری انتقادی از نظریه لیکاف، به مقایسه ساختارهای زبانی دو خطبه مذکور بپردازد. هدف اصلی، نه تأیید یا رد مطلق فرضیه های لیکاف، بلکه آزمون کاربردپذیری آن در بافت تاریخی - دینی غیرغربی صدر اسلام و همزمان، شناسایی ویژگی های زبانی خاصی است که از تقاطع جنسیت، حق طلبی و مشروعیت دینی در این متون پدید آمده اند. از این منظر، پرسش محوری این پژوهش این است:

چگونه زبان و سبک بیانی در خطبه فدکیه و خطبه شقشقیه، هویت جنسیتی سخن گویان را بازآفرینی می کند و روابط قدرت پس از وفات پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را بازتعریف می نماید؟ این رویکرد، نه تنها خلأ پژوهشی موجود در مطالعات بلاغی متون اسلامی، که غالباً جنسیت را عاملی ثانویه یا بی ربط می پندارند، پُر می کند، بلکه فرصتی فراهم می سازد تا گفتمان اهل بیت علیهم السلام از دریچه ای میان رشته ای و تاریخی - زبان شناختی، مورد بازنگری دقیق تری قرار گیرد.

پیشینه تحقیق

درباره پیشینه پژوهش باید گفت که علی رغم تحقیقات ارزنده، به نظر می رسد که موضوع خطبه شقشقیه و خطبه فدکیه با رویکرد نظریه زبان و جنسیت مورد بررسی قرار نگرفته

است. بااین حال، بی ارتباط نیست برخی از پژوهش‌هایی را که در این حوزه انجام شده‌اند، معرفی کنیم.

دانش زبان‌شناسی اجتماعی، جایگاه علمی موضوع زبان و جنسیت است. ردپای نخستین پژوهش‌های انجام شده در این موضوع را می‌توان در گزارش‌های زبان‌پژوهانی یافت که در قرن هفدهم میلادی، زبان‌های بومی سرزمین‌های مختلف را بررسی می‌کردند. نمونه‌ای از این گزارش‌ها به شرح ذیل است:

مردان الفاظ بسیار زیادی مختص به خود دارند که زنان آن‌ها را می‌فهمند، ولی هرگز آن‌ها را به زبان نمی‌آورند. از طرفی، زنان الفاظ و عباراتی خاص خود دارند که مردان هرگز آن الفاظ را به کار نمی‌برند؛ چون در غیر این صورت مورد تمسخر قرار می‌گیرند. گویی زنان دارای زبانی جدا از مردان هستند. نخستین پژوهش‌های جدی دانشگاهی درباره رابطه زبان و جنسیت در ۱۹۲۲م به وسیله اتو جی‌سپرسن (م ۱۹۴۳م) انجام شد. یک فصل از کتاب او تفاوت‌های جنسیتی در زبان را بررسی می‌کرد. رابطه زبان و جنسیت در پژوهش‌های بعدی از دو جهت مورد توجه قرار گرفته است؛ جهت نخست، کاربرد متفاوت زبان توسط زنان و مردان و جهت دوم، بررسی بازتاب ناهمسان زنان و مردان در زبان است.^۲

مقاله «بازتاب جنسیت در سبک گفتار زنانه و مردانه از منظر رابین لیکاف؛ مورد پژوهی خطبه امام سجاد و حضرت زینب در کوفه» از فاطمه رحمان پور نصیر محله و نرگس انصاری (۱۳۹۸)، مقایسه دو خطبه را بررسی کرده است. نتایج پژوهش تمایز برجسته و معناداری را میان آن دو نشان‌داد و از این رو، نتوانست نظریه لیکاف را به طور کامل اثبات کند؛ حتی در برخی موارد، یک نوع تضاد زبانی میان نظریه لیکاف و متن خطبه‌ها مشاهده شد.^۳

۱. Otto Jespersen

۲. نک: دهقانی زاده، «مطالعات جنسیتی زبان»، ۱۳۸۸، حوراء، ش ۳۱.

۳. رحمان پور نصیر محله و انصاری، «بازتاب جنسیت در سبک گفتار زنانه و مردانه از منظر رابین لیکاف (مورد پژوهی خطبه امام سجاد و حضرت زینب در کوفه)»، ۱۳۹۸، علوم حدیث، پیاپی ۹۴، ش ۴، ص ۵۸.

مقاله «بررسی تأثیر جنسیت و ایدئولوژی مترجم در ترجمه حکمت‌ها، خطبه‌ها و نامه‌های مرتبط با زنان در نهج البلاغه» از مینا زند رحیمی و الهه آخوندی (۱۴۰۰)، به بررسی تأثیر جنسیت و ایدئولوژی مترجم پرداخته است، نتایج تحقیق نشان داد که در ترجمه این سخنان، ایدئولوژی مترجمان نقش به‌سزایی داشته و منجر به تفاوت‌های چشمگیری در ترجمه‌های آن‌ها شده است. هم‌چنین، بررسی تأثیر جنسیت مترجم نشان داد میان جنسیت مترجم مرد و پرداختن او به موضوعات مربوط به زنان و اعمال بار منفی در انتقال معنا، رابطه مستقیمی وجود ندارد و مترجم مرد در بسیاری از موارد، برخلاف مترجم زن، با نگرشی مثبت نسبت به زنان به ترجمه پرداخته است.^۱

مقاله «تأثیر جنسیت در تفسیر؛ مطالعه تطبیقی دیدگاه مجتهده امین و آمنه ودود با مفسران مرد در آیات مرتبط با زنان» از زینب شمس و مصطفی عباسی مقدم (۱۴۰۱)، به بررسی تأثیر جنسیت در تفسیر پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که جنسیت به‌تنهایی، عاملی در اتخاذ نگرشی خاص نزد مفسران نیست. نتیجه آنکه جنسیت امری نسبی و اثر آن در کار مفسران متفاوت است. به استناد کثرت مواردی که خانم ودود موافق و بانو امین مخالف حقوق ظاهری زنان بوده‌اند، می‌توان گفت کتاب مخزن العرفان نسبت به کتاب قرآن و زن، سوگیری جنسیتی کم‌تری دارد.^۲

مقاله «اخلاق جنسیتی در حکمت «خصال النساء»، آری یا خیر؟» از حسن نقی‌زاده و زهرا مولایی‌فر (۱۳۹۳)، به بررسی محتوای این حکمت پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در مجموع، این حدیث دارای محتوایی منسجم، منطقی و کاربردی در ترویج اخلاق در خانواده است.^۳

۱. زند رحیمی و آخوندی «بررسی تأثیر جنسیت و ایدئولوژی مترجم در ترجمه حکمت‌ها، خطبه‌ها و نامه‌های مرتبط با زنان در نهج البلاغه»، ۱۴۰۰، مطالعات ترجمه قرآن و حدیث، دوره ۸، ش ۱۵، ص ۳۱۱.

۲. شمس و عباسی مقدم، پژوهش‌های تفسیر تطبیقی، ۱۴۰۱، دوره ۸، ش ۲، پیاپی ۱۶، ص ۶۷.

۳. نقی‌زاده و مولایی‌فر، «اخلاق جنسیتی در حکمت «خصال النساء»، آری یا خیر؟»، ۱۳۹۳، پژوهشنامه نهج البلاغه، ش ۷، ص ۱۲۷.

مقاله «پژوهشی درباره زبان جنسیت زده عربی و بازنمایی آن در قرآن کریم» از مریم خیری، شهریار نیازی و مرگان سرشار (۱۳۹۹)، به بررسی زبان جنسیت زده در زبان عربی و بازنمایی آن در قرآن پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان داد تردیدی نیست که زبان عربی، زبانی حساس به جنسیت است و صیغه مذکر در واژگان و الفاظ آن غالب است؛ اما مهم ترین ویژگی آن، قدرت تولید معنای گسترده و تأویل پذیری است که به این زبان توانایی بسیاری در تولید دلالات یا قرائت های مساوات طلبانه می دهد. از طرفی، هدف اصلی قرآن هدایت مردم است «هدی للمُتَّقین»^۱ و بین تذکیر و تأنیث در زبان عربی وزن و مرد در جامعه انسانی تفاوت وجود دارد.^۲

مقاله «جنسیت و جنس زبانی در قرآن کریم» از کیوان زاهدی (۱۳۸۷)، به بررسی رابطه جنس زبانی و جنس طبیعی یا زیست شناختی پرداخته است. نتایج این بررسی نشان می دهد که جنس زبانی از جنس طبیعی یا زیست شناختی متمایز است؛ بدین معنا که مذکر یا مؤنث بودن واژه ها، الزاماً دلالت بر جنس زیست شناختی آن نمی کند. در زبان عربی قرآنی، جنس زبانی دو نوع است: جنس واژگانی - معنایی و جنس دستوری. در زبان عربی قرآنی، برخی واژه های کلیدی، همچون «نفس» و «صلاة»، دارای ویژگی جنس معنایی مؤنث اند. در کلام قرآن، جنس دستوری دوم یا سوم شخص مذکر جمع «بی نشان» است و مفهوم این بی نشانی به لحاظ زبانی آن است که شامل جنس زیست شناختی مذکر و مؤنث می شود. جنس زبانی مذکر در مواردی که در تقابل با جنس زبانی مؤنث قرار می گیرد، صرفاً دلالت بر جنس زیست شناختی می کند. به لحاظ زبانی، جنس زبانی مذکر غلبه و یا تفوقی بر جنس زبانی مؤنث ندارد.^۳

۱. بقره: ۲.

۲. خیری، نیازی و سرشار، «پژوهشی درباره زبان جنسیت زده عربی و بازنمایی آن در قرآن»، ۱۳۹۹، تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ش ۴، ص ۷۴.

۳. زاهدی، «جنسیت و جنس زبانی در قرآن کریم»، ۱۳۸۷، مطالعات راهبردی زنان، دوره ۱۱، ش ۴۲، ص ۷۹.

اهمیت و ضرورت

موضوع زبان و جنسیت از اهمیت و ضرورت ویژه‌ای برخوردار است. زبان به عنوان یکی از ابزارهای ارتباطی انسان‌ها، نقش مهمی در شکل‌گیری روابط انسانی دارد و برخی اصول زندگی، مانند فهم درست از یکدیگر، احترام متقابل و ایجاد ارتباطات پایدار، تحت تأثیر زبان قرار می‌گیرد. بنابراین، در ارتباط میان جنسیت و زبان، ممکن است باورها، نگرش‌ها و تجربه‌های مردان و زنان متفاوت باشد. بنابراین، درک این تفاوت‌ها و توجه به رابطه میان زبان و جنسیت می‌تواند در ارتقای ارتباطات انسانی و فرهنگی مؤثر باشد.

خطبه‌های شقشقیه و فدکیه به عنوان دو مورد از مهم‌ترین خطبه‌ها در تاریخ اسلام شناخته می‌شوند. این خطبه‌ها موضوعاتی را در بر می‌گیرند که حوادث تاریخ صدر اسلام و اساسی‌ترین اصول و ارزش‌های اسلامی را تبیین می‌کنند. هم‌چنین، این خطبه‌ها از مهم‌ترین آثار ادبی و تاریخی اسلام به‌شمار می‌روند و افزون بر ارزش اجتماعی و فرهنگی، از ارزش تاریخی نیز برخوردارند.

استفاده از نظریه‌های جدید، مانند نظریه زبان و جنسیت، و آزمون‌پذیری آن درباره خطبه‌ها و متن‌های تاریخ اسلام و ایران، می‌تواند زوایای جدید و فهمی نو را در چارچوب مباحث عقلی و نقلی اسلام پیش روی ما قرار دهد.

۱. نظریه لیکاف

اثر تأثیرگذار لیکاف^۱ با عنوان زبان و جایگاه زن^۲ ایده‌های بسیاری را درباره زبان زنان به حوزه زبان‌شناسی اجتماعی معرفی کرده است که امروزه اغلب رایج هستند. به گفته وی، زبان، چه کلامی یا غیرکلامی، «مجموعه‌ای از دانش است که به منظور فراهم کردن پایه‌ای استنتاجی برای درک یک گفتار برانگیخته می‌شود». به نظر لیکاف، تفاوت‌های

1. Robin Lakoff

2. Language and woman's place

زبانی میان زنان و مردان یکی از نتایج نابرابری‌های اجتماعی است و ویژگی‌های زبانی آنان بازتاب تفاوت‌هایی است که از نظر نقش و موقعیت اجتماعی میان اعضای این دو گروه وجود دارد.^۱ بنابراین، هر میزان تفاوت بین نقش‌های اجتماعی زنانه و مردانه در جامعه‌ای بیشتر یا اساسی‌تر باشد، تفاوت‌های زبانی موجود بین زنان و مردان آن جامعه نیز بیشتر خواهد بود. هم‌چنین، استفاده از گونه زنانه زبان، به نوعی تعیین‌کننده هویت یک زن تلقی می‌شود. از یک زن انتظار می‌رود در جامعه رفتار کلی مناسب‌تری نسبت به یک مرد داشته باشد و صحیح‌تر از مرد حرف بزند؛ همین انتظار باعث می‌شود زن در خلق و نوآوری در حوزه زبان وادار به عقب‌نشینی شده و جسارت کمتری از خود نشان دهد و به این ترتیب، زبان محافظه‌کار، نشانه زنانگی به حساب می‌آید. «مردان، زبان را قدرت‌مندانه و آمرانه به کار می‌گیرند، در حالی که زنان از آن به شکل حمایت‌طلبانه و جذاب سود می‌جویند».^۲

اعتقادات فمینیستی نیز بر این نوع نگاه تأکید دارد:

فمنیست‌ها معتقدند از آنجا که در جوامعی مردسالار زندگی می‌کنیم، بعید به نظر نمی‌رسد که زبان ما هم تحت تسلط مردان باشد. از این رو، فمنیست‌ها با استفاده از زبان‌شناسی به دنبال الگوهای ویژه‌ای برای ایجاد کلام و نوشتار و به طور کلی، سبکی زنانه هستند.^۳

به این ترتیب، زنان برای نزدیک شدن به مرزهای برابری اجتماعی، چاره‌ای جز پذیرفتن سبک مردانه زبان و کاربرد آن در زبان خود نخواهند داشت.

به باور فمنیست‌ها، زنان اساساً زیر فشار زبان حاکم و مسلط مردانه بوده‌اند. مردان زبان زنان را حقیر، ضعیف و غیرقطعی می‌دانند که بر موضوعاتی جزئی و ناچیز، سبک، غیرجدی و حتی احمقانه متمرکز می‌شود. آنان بر این باورند که زنان در پاسخ‌های خود

۱. Lakoff "Language and woman's place".

۲. نک: محمدی اصل، جنسیت و زبان‌شناسی اجتماعی، ۱۳۸۹.

۳. نک: نجاری، زبان زنان، ۱۳۹۴.

بر کلامی احساسی و شخصی تأکید دارند، در حالی که مردان راقوی، ثابت و نامتزلزل می‌دانند. از همین رو، معتقدند زنان باید سخن و کلام خود را مطابق با الگوی زبان مردان سازند تا بتوانند به برابری اجتماعی دست یابند.^۱

لیکاف معتقد است که گفتار زنان را می‌توان از گفتار مردان به چندین روش متمایز کرد، از جمله:

استفاده مکرر از تردیدنماها و حاشیه‌ها: عباراتی مانند «نوعی»، «جوری»، «به نظر می‌رسد که»، «تردیدنماها کلماتی هستند که حس تردید و درنگ گوینده را به مخاطب القای می‌کنند. به باور لیکاف، گوینده با به کار بردن این کلمات، از اظهار نظر قطعی می‌پرهیزد. او باور دارد که زنان در طول گفتارشان با استفاده مکرر از تردیدنما به نوعی از جواب دادن طفره می‌روند. هم‌چنین زنان با استفاده زیاد از صفات تقریبی بر این نکته صحنه بیشتری می‌گذارند.

استفاده از قیدهای تشدیدکننده و صفت‌های تهی در زبان: مانند «خیلی»، «الهی»، «دوست داشتنی»، «زیبا». این صفات بدان سبب تهی نامیده می‌شوند که به رغم آنکه مانند بقیه صفات اسم را توصیف می‌کنند، نمی‌توان برای آن‌ها معنای صریح و دقیقی تعریف کرد.

اشکال بسیار مودبانه: «اشکالی ندارد اگر...»، «...اگر زیاد زحمتی نیست»، «آیا اشکالی دارد اگر...؟»

عذرخواهی بیشتر: متأسفم، اما فکر می‌کنم که...
کمتر صحبت کردن.

اجتناب از زبان ناسزا یا الفاظ رکیک: کاربرد صورت‌های مؤدبانه زبان و پرهیز از کاربرد دشواژه‌ها و استفاده نکردن از زبان خشن یا مردانه؛ از نظر لیکاف، نوشتار زنان ویژه خود آن‌ها است. به همین دلیل، از اصطلاحات نوشتار زنانه استفاده می‌کند.

۱. نک: شاهنده، زن در تفکر نیچه، ۱۳۸۴.

سوالات برچسب دار: «شما اشکالی ندارد این را بخورید، مگر نه؟» رعایت دستور زبان و تلفظ بیش از حد صحیح: استفاده از دستور زبان معتبر و تلفظ واضح.

استفاده از نقل قول مستقیم و استفاده از گفتار غیرمستقیم برای درخواست: «وای، خیلی تشنه ام». در واقع، درخواست برای نوشیدنی. صحبت کردن با ایتالیک: استفاده از لحن برای تاکید بر کلمات خاص، مثلاً «خیلی»، «بسیار»، «کاملاً».

داشتن لغات خاص: زنان از واژه‌هایی استفاده می‌کنند که مربوط به علایق خاص آن‌ها در حوزه‌های مختلف است و اگر مردی از این قبیل واژه‌ها در گفتارش استفاده کند، دیگران آن را شوخی و مزاح تلقی می‌کنند.^۱ با توجه به تمامی نظرات مطرح شده کارشناسان حوزه‌های زبان شناسی و جامعه شناسی، باید به این نکته مهم توجه داشت که باورها، روحیات و شخصیت گوینده و نیز شرایط حاکم بر محیط در زمان بیان خطبه، به طور حتم می‌تواند برخی از ویژگی‌های مطرح شده برای زبان زنانه را تحت الشعاع قرار دهد و این موضوع، به ویژه در نوع خطابه که اصولاً شرایط بحرانی و غیرمعمول دوران تاریخ صدر اسلام را به تصویر می‌کشند، بسیار حائز اهمیت است.^۲

۲. بستر تاریخی خطبه فدکیه و شفشقیه

بستر فرهنگی و تاریخی شکل گیری نظریه لیکاف، در اغلب موارد، با شرایط فرهنگی خطبه‌های پیشوایان دینی متفاوت است. در خطبه ائمه، در عین تاریخ مندی، با زبان استعلایی و الهیاتی روبه رو هستیم که مختص یک خاندان برگزیده است. به طور مسلم،

۱. Lakoff "Language and woman's place".

۲. جعفری، موسوی سیرجانی و فرزاد «سیر کاربرد انگاره‌های زنانه زبان در دو کتاب یکشنبه آخر و دختر شینا با نگاهی به رویکرد زبانی سارا میلز»، ۱۴۰۰، متن پژوهی ادبی، دوره ۲۵، ش ۸۹، ص ۵۹.

این خاندان یا اهل بیت، گفتمان یا زبان متمایزی دارند که شاید بتوان گفت مطالعه آن زبان در خود و برای خود نیز ضروری است.

اصطلاحاً، زبان اهل بیت از جنس زبان دینی، توأم با کنشگری فرهنگی و سیاسی است. زبان اهل بیت، بر خلاف نظریهٔ لیکاف، صرفاً فمینیستی یا مردسالارانه نیست؛ بلکه حقانیت محور و توحیدی است. نزاع سیاسی با پیام وحی و محتوای قرآنی آمیخته است. از این رو، زبان خطبه، برخلاف نظریهٔ لیکاف، زبانی دنیوی و زیسته شده به شیوهٔ تجربیات لیکاف نیست؛ بلکه فرارونده و فرازمانی نیز هست. از این رو، مطالعه و تطبیق خطبهٔ فدکیه و شقشقیه بر اساس نظریهٔ لیکاف، کار را کمی دشوار می‌سازد. اگر به عنوان مورخ دغدغهٔ تاریخ فرهنگی و معنا را داشته باشیم، نمی‌توانیم به اهل بیت علیهم‌السلام همان نگاهی را داشته باشیم که لیکاف به انسان‌های عادی دارد. اما به هر حال، نظریهٔ لیکاف می‌تواند یک روزنه برای تفسیر فرهنگی باشد. اهل بیت دارای گفتمانی منسجم و درهم تنیده با نظام معنایی و نمادین خود در این نهضت هستند و طبعاً در فضای تاریخی خود آن نهضت را گویا ساخته‌اند. بنابراین، پژوهش در صدد است تا بر اساس داده‌های کلامی و زبانی، و زمینه تاریخی، تبیین شود و همین تبیین، نوعی انتقاد از نظریهٔ لیکاف نیز محسوب می‌شود.

خطبهٔ فدکیه از زبان حضرت فاطمه زهرا علیها‌السلام (م ۱۱ق) با حمد و توصیف خدا آغاز می‌شود و بعثت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم را یادآور می‌شود و سپس به نزدیکی امام علی علیه‌السلام (م ۴۰ق) با پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و سروری وی در میان اولیای الهی و شجاعت‌های بی‌نظیر وی در دفاع از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اسلام اشاره می‌کند و صحابه را به دلیل اینکه پس از درگذشت وی، پیرو شیطان شده و نفاق در میان آن‌ها آشکار شده است و حق را رها کرده‌اند، سرزنش می‌کند. در این خطبه، هم‌چنین به واقعهٔ غصب خلافت اشاره شده و سخن ابوبکر (م ۱۳ق)، که

پیامبران ارث نمی‌گذارند، مخالف آیاتی از قرآن معرفی می‌شود. فاطمه علیها السلام در این خطبه، ابوبکر را به دادگاه خداوند در روز رستاخیز واگذار می‌کند و یاران پیامبر را مخاطب قرار می‌دهد که چرا در مقابل این ستم‌ها ساکت نشسته‌اند. وی می‌گوید: آنچه آن‌ها کرده‌اند، شکستن پیمان‌شان با رسول خداست و در فراز پایانی خطبه، ننگ کار آنان را جاودانی و سرانجام آن را دوزخ می‌داند.^۱

خطبه شقشقیه یا مُقَمَّصه از معروف‌ترین خطبه‌های نهج البلاغه است. امام علی علیه السلام در این خطبه عملکرد خلفای پیش از خود را نقد کرده و اصل خلافت هر یک از آنان را زیر سؤال می‌برد. وی هم‌چنین به هجوم مردم برای بیعت با او و نیز سه گروه ناکثین، قاسطین و مارقین اشاره و سرانجام وجه پذیرش حکومت توسط خویش را بیان می‌کند. این خطبه در اواخر عمر امام علی علیه السلام، یعنی در اواخر سال ۳۸ یا اوایل سال ۳۹ ق، بیان شده و طبق ترتیب اکثر نسخه‌های مختلف نهج البلاغه، سومین خطبه است.

تحلیل این دو خطبه در کنار یکدیگر، فرصت مناسبی برای مقایسه الگوهای زبانی، بلاغی و حتی جنسیتی ارائه می‌دهد. هر دو خطبه در شرایط بحرانی و در پاسخ به تجاوز به حقوق شخصی و اجتماعی افراد برجسته‌ای از مسلمانان شکل گرفته‌اند و بدین سبب، واکاوی زبانی آن‌ها می‌تواند نه تنها نگاهی تازه به بلاغت اسلامی فراهم کند، بلکه ابعاد مختلف تعامل زبان و جنسیت را نیز در قالب متون تاریخی و مذهبی آشکار کند.

در این قسمت از مقاله، با توجه به اهمیت بستر تاریخی این دو خطبه، زمینه‌های لازم برای تحلیل زبانی و جنسیتی آن‌ها فراهم شده است. در ادامه، با استناد به نظریه زبان و جنسیت رایین لیکاف، به بررسی ویژگی‌های زبانی این دو خطبه و مقایسه آن‌ها از منظر الگوهای «زنانه» و «مردانه» در گفتار پرداخته خواهد شد.

۱. شهیدی، زندگانی فاطمه زهرا علیها السلام، ۱۳۶۲، ص ۱۲۶، ۱۳۵.

۳. تحلیل داده‌ها

۳-۱. رنگ واژه‌ها

یکی از تمایزهایی که در گفتار و نوشتار زنان و مردان دیده می‌شود، تفاوت آن‌ها در به کار بردن رنگ واژه‌هاست. رنگ‌هایی که نویسندگان مرد در متون خود به کار می‌برند، معمولاً رنگ‌های اصلی‌اند؛ ولی زنان به طیف گسترده‌ای از رنگ‌ها توجه نشان می‌دهند و در نامیدن رنگ‌ها به جزئیات بیشتری توجه دارند. آقایان معمولاً فقط رنگ‌های ساده را می‌شناسند؛ مانند زرد، قرمز، آبی، مشکی و صورتی و به جزئیات رنگ‌ها توجه نشان نمی‌دهند و برایشان مهم نیست که رنگ یک جسم، سبز روشن باشد یا سبز تیره؛ زیرا از نظر آن‌ها رنگ آن وسیله سبز است و نه رنگ دیگری. ظاهراً این‌گونه به نظر می‌رسد که آقایان فکر می‌کنند نیازی ندارند به مسائل بی‌اهمیت پردازند و این مسائل مربوط به خانم‌هاست؛ مگر اینکه مردان به اعتبار شغل خود، مشاغلی همچون فروش اتومبیل، فرش، عتیقه‌جات، رنگ و ... به مقوله رنگ حساس باشند.^۱

تحلیلی که بر این خطابه‌ها انجام شد، نشان داد که نه امام علی (علیه السلام) و نه حضرت فاطمه (علیها السلام)، به جز یک مورد، یعنی رنگ سپید، به رنگ‌ها اشاره نکرده‌اند.

جدول ۱: رنگ‌های به کار رفته

نوع رنگ	خطبه شقشیه	خطبه فدکیه
سفید	-	۱

جدول فوق نشان می‌دهد که رنگ واژه‌ها در خطبه شقشیه و فدکیه اهمیت چندانی نداشته و این با نظریه زبان و جنسیت هماهنگ نیست.

۱. Lakoff "Language and woman's place".

۳-۲. دشواژه‌ها

زبان شناسان معتقدند زنان گرایشی ذاتی به استفاده از صورت‌های مؤدبانه‌تر دارند؛ زیرا فرآیند اجتماعی شدن آن به گونه‌ای است که جامعه همواره از آن‌ها رفتاری صحیح‌تر و بهتر انتظار دارد. همین کنترل اجتماعی باعث شده است تا زنان از کاربرد دشواژه‌ها پرهیزند و در اندک موارد اندک، از صورت‌های زشت و بی ادبانه استفاده کنند. به همین جهت است که لیکاف، زبان شناس معروف، زنان را استادان استفاده از حسن بیان می‌داند؛ اما مردان در عرصه گفتار بسیار رقابت‌گرا و در پی نشان دادن غلبه و برتری خود بر طرف مقابل هستند و از نظر اجتماعی نیز آزادی‌های بیشتری دارند و دلیل اینکه خیلی بیشتر از زنان از دشواژه‌ها، به خصوص نوع رکیک آن استفاده می‌کنند، همین است.^۱

جدول ۲: تعداد دشواژه‌ها

خطبه	دشواژه
شقشقیه	شتر چموش، بی ارزش، آب بینی
فدکیه	زشت، لجوج، کینه توز، گرگ‌های عرب

جدول فوق نشان می‌دهد که تفاوت چندانی در استفاده از دشواژه‌ها در خطبه‌ها وجود ندارد، و این امر نیز نشان می‌دهد که این نظریه با خطابه شقشقیه و خطبه فدکیه قابل انطباق نیست.

۱. شراره، فرزاد، «بررسی رابطه زبان و جنسیت در شش رمان معاصر فارسی قبل و بعد از انقلاب»، ۱۳۹۸، زیبایی‌شناسی ادبی، دوره ۱۰، ش ۴۰، ص ۱۱۴.

۳-۳. تشدیدکننده‌ها

تشدیدکننده‌ها عباراتی مانند «فقط»، «حتماً»، «خیلی»، «حقیقتاً»، «صد درصد»، «صد بار» و... هستند که شدت و تأکید را به گفتار می‌افزایند. به اعتقاد لیکاف، زنان به سبب محرومیت از دسترسی به قدرت در جامعه، از استراتژی‌های زبانی دیگری برای ابراز و به دست آوردن جایگاه خود در اجتماع استفاده می‌کنند. نتایج این مطالعه نشان داد در تعاملات مختلط، کاربرد تشدیدکننده‌ها از سوی زنان نسبت به مردان بیشتر است و بنابراین، تفاوت استفاده مردان و زنان از راهبردهای زبانی را می‌توان به نقش‌های متفاوتی که آنان در اجتماع دارند، نسبت داد.^۱

جدول ۳: تعداد تشدیدکننده‌ها

خطبه	تعداد کل
شش‌شنبه	سخت و قاطعانه، دل‌ها را سخت مجروح می‌کرد، هان ای مردم سوگند به خدا آن شخص جامه خلافت را خود به تن کرد! قطعا می‌دانست من نسبت به خلافت موقعیت مرکز اسباب را دارم که اسباب به دور آن می‌گردد، قطعا آنان سخن خدا را شنیدند و درکش کرده بودند!
فدکیه	چرا که از میان بندگان خداوند تنها عالمان در برابر عظمت خدا متواضع‌اند. همانا برای شما پیامبری از میان خودتان آمد. حکمی حتمی قضایی قطعی قطعا خداوند از همگان بی‌نیاز و ستودنی است، ننگ ابدی مقادیر حتمی

در پژوهش حاضر، با تحلیلی که بر خطابه‌ها انجام شد، مشاهده گردید که تعداد تشدیدکننده‌ها در خطبه فدکیه یک مورد بیشتر از خطبه شش‌شنبه است. با این حال، نمی‌توان

۱ . Lakoff "Language and woman's place".

صرفاً بر اساس این تفاوت، بیشتر بودن کاربرد تشدیدکننده‌ها در گفتار زنان را نتیجه گرفت؛ زیرا شرایط حاکم یک از این خطبه‌ها در میزان و نوع کاربرد این گونه تعابیر مؤثر است.

نخست، در خطبه فدکیه، خطیب در پی اقناع مخاطبین و فهماندن مسائل مورد اهمیت در ذهن خود است؛ در حالی که در خطبه شقشقیه، خطیب هدف اقناع مخاطبان را دنبال نمی‌کند و، آن چنان که درباره این خطبه گفته شده است، بیشتر حالتی شکوائیه و، به اصطلاح عامیانه، درد دل و گشودن بغض دارد؛ هر چند که در بخش‌هایی، آوردن عبارات تشدیدکننده برای نشان دادن اهمیت مسائل مطرح شده در این خطبه است.

دوم، در خطبه فدکیه، مسائل مطرح شده، گرچه مربوط به گذشته است، موضوع مورد بحث خطبه به زمان حال ارتباط دارد؛ در حالی که در خطبه شقشقیه، مسائلی مطرح می‌شود که سال‌ها از زمان وقوع آن‌ها گذشته است.

بنابراین، تفاوت اندک در میزان کاربرد تشدیدکننده‌ها در دو خطبه را نمی‌توان به تنهایی ناشی از جنسیت گویندگان دانست؛ بلکه شرایط و هدف خطابه نیز در تبیین این تفاوت باید مورد توجه قرار گیرد.

۳-۴. صفات‌ها

لیکاف معتقد است بعضی صفات مانند «فوق‌العاده» و «عالی» از نظر بار معنایی خنثی هستند؛ یعنی هر دو جنس آن‌ها را به کار می‌برند، در حالی که گروهی از صفات مانند «قابل پرستش» و «جذاب» تنها در گفتار زنان وجود دارند.^۱ وی بر این باور است که زنان در گفتار خود از صفات بیشتری نسبت به مردان استفاده می‌کنند. زنان به طور کلی بیشتر به جزئیات توجه و سعی می‌کنند هر چیزی را درست و کامل توصیف کنند؛ اما مردان معمولاً کمتر به جزئیات توجه می‌کنند و بیشتر به کلیات توجه دارند. مردان معمولاً درباره سیاست

1. Lakoff "Language and woman's place".

و مسائل کاری و اجتماعی وارد جزئیات می شوند و جزئیات مسائل برایشان اهمیت دارد؛ اما توصیف اشخاص و وسایل برایشان چندان اهمیت ندارد؛ بنابراین، هنگام توصیف اشخاص یا وسایل، خیلی ساده و کلی منظورشان را القا می کنند.

جدول ۴: صفات و واژه های عاطفی

خطبه	تعداد کل
شقشیه	ناگوار خشن فراوان هیجان انگیز ازدحامی سخت ناچیز تلخ
فدکیه	نعمت های گسترده روزی های فراوان عطایای ارزشمند نوری تابنده روشنایی درخشنده زیبایی های جلوه کننده دلایل روشنگرانه برهان های قانع کننده فضایل پسندیده اندرز نیکو مطالبش نمایان احکامش درخشان نشانه های هدایتش تابان اوامرش هویدا شیطان فریبکار افتاب درخشنده سخن عجیب

خطبه	تعداد کل
فدکیه	شتر مهارزه فاجعه کبیره مصیبت عظیم بلای جانگداز جبار باطل کار زشت بیهوده

طبق جدول شماره ۴ و با توجه به بررسی و مقایسه‌ای که صورت گرفت، تعداد صفات به کار رفته در خطبه فدکیه، بیش از خطبه شقشقیه است و بنابراین، نظریه لیکاف در این مورد صحیح بوده است.

۳-۵. تعدیل‌کننده‌ها

تعدیل‌کننده‌ها صورت‌های زبانی هستند که عدم اطمینان‌گوینده را در خصوص موضوع مورد بحث بیان می‌کنند. برای مثال عباراتی مانند: «فکر می‌کنم»، «به نظرم»، «گمان می‌کنم»، «شاید»، «ممکن است»، «احتمالاً»، نمونه‌هایی از تعدیل‌کننده‌ها محسوب می‌شوند. در تاریخچه مطالعات زبان و جنسیت، گفتار زنان را به دلیل به کارگیری تعدیل‌کننده‌ها، گفتار تردید توصیف کرده‌اند. لیکاف معتقد است که زنان بیشتر از مردان از تعدیل‌کننده‌ها استفاده می‌کنند و دلیل آن را نحوه خاص اجتماعی شدن آنان می‌داند، او می‌گوید:

زنان به گونه‌ای اجتماعی شده‌اند که این باور در آن‌ها رشد یافته که بیان و اظهار قاطع

و با اطمینان، خصیصه شایسته یک زن نیست و یک رفتار زنانه محسوب نمی‌شود.^۱

از نظر لیکاف، علت استفاده بیشتر زنان از تعدیل‌کننده‌ها آن است که زنان معمولاً از گفتارهای قطعی می‌پرهیزند و در گفتار آن‌ها نوعی تردید و دودلی وجود دارد. از نظر لیکاف،

۱. جان نژاد، زبان و جنسیت، ۱۳۸۰، ص ۱۰۹.

کاربرد تعدیل‌کننده‌ها در گفتار زنان می‌تواند به دلیل پایین بودن اعتماد به نفس آن‌ها یا موقعیت متزلزلشان در اجتماع مردسالار باشد. یک علت دیگر نیز می‌تواند این باشد که زنان معمولاً سعی دارند گفتارشان مؤدبانه باشد و به همین سبب با تردید و مکث صحبت می‌کنند تا مطمئن باشند که از کلمات و فرم‌های مؤدبانه زبان استفاده می‌کنند.^۱

خطبه فدکیه و خطبه شششقیه نشان می‌دهد که هر دو خطابه از قطعیت کلام برخوردارند و در آن‌ها از واژگان تعدیلی استفاده نشده است.

۳-۶. سوگند واژه‌ها

از نظر لیکاف، زنان در گفتار، به سبب شک و تردیدی که دارند، بیشتر از الگوهای آوایی استفاده می‌کنند و یکی از تأکیدها، سوگند واژه‌هاست که از نظر لیکاف، زنان بیش از مردان به کار می‌برند.^۲ بنابراین، بسامد استفاده از سوگند واژه‌ها در گفتار و نوشتار زنانه بسیار بالاست و بازتاب دهنده هویت جنسیتی راوی یا نویسنده محسوب می‌شود. در بررسی دو خطبه فدکیه و شششقیه مشخص شد که تعداد سوگند واژه‌ها در خطبه شششقیه بیش از خطبه فدکیه است. این امر نشان دهنده عدم تطابق این نظریه با خطبه‌های مورد بررسی است.

جدول شماره ۵: سوگند واژه‌ها

خطبه	سوگند واژه
شششقیه	سوگند به خدا، آن شخص جامه خلافت را به تن کرد. سوگند به پروردگار، مردم در چنین خلافت ناهنجار به مرکبی نآرام و راهی خارج از جاده مبتلاگشتند. به خدا سوگند، آن‌ها کلام خدا را شنیده و درکش کرده بودند. سوگند به خدایی که دانه‌ها را شکافت.
فدکیه	به خدا سوگند، بار آن را سنگین و عاقبت آن را ننگین خواهید یافت.

1. Lakoff "Language and woman's place".

2. Lakoff "Language and woman's place".

۳-۷. قیدها

لیکاف بر این باور است که زنان از قید بیشتری نسبت به مردان استفاده می‌کنند؛ چون توجه زنان به جزئیات بیش از مردان است و در گفتار خویش، چیزی یا کسی را به طور کامل توصیف می‌کنند. به همین سبب، سخن را به درازا می‌کشانند. گوینده برای انتقال تصویر ذهنی خویش در موضوعات مختلف و نیز برای تصویرگری زیبا از قید استفاده می‌کند.^۱ در بررسی دو خطبه مشخص شد که میان این دو خطبه از نظر کاربرد قیدها تفاوت وجود دارد و حضرت زهرا از قیدهای بیشتری نسبت به امام علی استفاده کرده است.

جدول شماره ۶: قیدها

خطبه	قیدها
شقشیه	بادست خالی - قید حالت تا زمانی که به دیدار پروردگارش برود - قید زمان تا آن موقع که روزگار شخص یکم سپری شد - قید زمان خلافت را به شخص بعدی داد - قید زمان در دوران زندگی اش - قید زمان روزی که با حیان برادر جابر در بهترین رفاه و اسایش در لذت بودم کجا - قید زمان و حالت امروز که با زاد و توشه‌ای ناچیز در پهنه بیابان گرفتارم کجا؟ - قید زمان من به درازای مدت و سختی مشقت در چنین وضعی تحمل‌ها نمودم - قید زمان برای من روزی بسیار هیجان انگیز بود - قید زمان سوگند به خدایی که دانه را شکافت و روح را افرید - قید حالت
فدکیه	تیرگی‌ها را از مقابل چشم‌ها کنار زد - قید مکان پرده‌های ابهام را از قلب‌ها کنار زد - قید مکان در بین مردم - قید مکان چه افتخار و نیکو نسبتی - قید حالت اشکارا هشار داد - قید حالت وا از مقابل آنها را می‌کشید - قید مکان به سوی پروردگارش - قید مکان بر لبه پرتگاهی از آتش بودید - قید مکان

1. Lakoff "Language and woman's place".

خطبه	قیدها
فدکیه	بعد از آن همه خواری و ناتوانی - قید زمان بعد از درگیر با مردان بی باک - قید زمان هر زمان آتش جنگی افروخته شد - قید زمان شما در رفاه و اسایش زندگی آرمیده اید - قید حالت در شادمانی و امنیت با خیال آسوده لم داده - قید حالت هنگامه کارزار - قید زمان اما شما آن را پشت سر انداختید - قید مکان و در آخرت در گروه زیانکاران خواهید بود - قید مکان ایا عمدا کتاب خدا را ترک کرده اید - قید حالت به شایستگی برای پدران و مادران و خویشان و خویشان وصیت شود - قید حالت در آن زمان اهل باطل همگی زیانکار باشند - قید زمان چه سریع اوضاع را دگرگون کردید - قید حالت چه زود به آنچه زمانش نرسیده بود، اقدام کردید - قید حالت در غیبت پیامبر تاریکی همه جا را فرا گرفت - قید زمان با رفتن او دیگر حرمتی باقی نماند - قید زمان البته پیش از او نیز برای دیگر انبیای خدا اتفاق افتاد - قید زمان پیش از وی پیامبران دیگری هم بودند - قید زمان هر کس به عقب برگردد، به خدا زانی نمی‌رساند - قید زمان چه شد که بعد از روشن شدن حق، چنین حیرانید - قید زمان و حالت و پس از آشکار شدن، حقیقت را پوشیده میدارید - قید زمان بعد از پیشقدمی - قید زمان بعد از ایمان - قید زمان بعد از اینکه پیمان بستند - قید زمان نخستین بار - قید زمان شتابان به سوی حرفهای باطل می‌روید - قید حالت

۴. نتیجه گیری

مقایسه کاربرد رنگ‌ها، دشواژه‌ها، تشدیدگرها، صفات، تعدیل‌کننده‌ها، در هر دو خطبه مورد مطالعه نشان می‌دهد که، جز در مورد قیدها و صفات و واژگان عاطفی، تفاوت

معناداری میان آن‌ها وجود ندارد. این امر نظریه لیکاف را به چالش می‌کشد و نشان می‌دهد که خطابه‌ها مورد بررسی به طور کامل با این نظریه قابل انطباق نیستند. حتی در بحث سوگندواژه‌ها نیز، همان‌گونه که ملاحظه شد، یافته‌های پژوهش برخلاف نظر لیکاف است؛ به گونه‌ای که میزان سوگندهای امام علی بیش از حضرت زهرا است.

خطبه شقشقیه و خطبه فدکیه از نظر زبان جنسیتی تفاوت اندکی دارند. اگر خطبه‌ای زنانه و مردانه از نظر زبان‌شناسی شبیه یکدیگر باشند، این امر می‌تواند نشان‌دهنده چند موضوع باشد. نخست، ممکن است بیانگر تأثیر فرهنگی و اجتماعی مشابه بر زبان و بیان هر دو جنس باشد.

دوم، ممکن است نشان‌دهنده نبود تفاوت قابل توجه در نقش‌های جنسیتی در آن جامعه یا متن خاص باشد.

سوم، ممکن است نشان‌دهنده یک رویکرد تعلیمی - اخلاقی در نگارش باشد که فراتر از تفاوت‌های جنسیتی است و بر مبنای ارزش‌های مشترک انسانی شکل گرفته است. در مطالعات زبان‌شناسی جنسیتی، محققانی مانند رایین لیکاف بر این باورند که زبان زنان و مردان می‌تواند در برخی موارد متفاوت باشد، اما این تفاوت‌ها همیشه ثابت و یکسان نیستند و ممکن است در شرایط مختلف تغییر کنند. بنابراین، شباهت زبانی بین خطبه‌های فدکیه و شقشقیه می‌تواند نشان‌دهنده پیچیدگی‌های بیشتری باشد که باید در نظر گرفته شود.

شباهت‌های زبانی میان خطبه‌های فدکیه و شقشقیه می‌تواند نشان‌دهنده استفاده از یک سبک روایی یا ادبی مشترک نیز باشد که برای هر دو جنس مناسب تلقی می‌شود. هم‌چنین، می‌تواند نشان‌دهنده تأثیرات مشترک تاریخی و ادبی باشد که بر سبک و محتوای بیانی تأثیر گذاشته‌اند؛ به عنوان مثال، در جامعه عرب که ادبیات و سخنوری از اهمیت بالایی برخوردار بوده است و نمود این امر را می‌توان در بلاغت قرآن کریم مشاهده کرد. هم‌چنین، این شباهت می‌تواند نشان‌دهنده تلاش برای ارتقای یک پیام یا مفهوم خاص باشد که برای همه افراد، صرف نظر از جنسیت، اهمیت دارد. در این حالت، خطبه‌ها ممکن است برای انتقال

ارزش‌هایی مانند عدالت، صلح، یا همبستگی اجتماعی طراحی شده باشند.

محور اصلی خطبه شقشقیه، مسئله خلافت، اوضاع سیاسی عصر خلفای نخستین، علل سکوت ۲۵ ساله حضرت و انگیزه‌های پذیرش خلافت، گروه‌های سیاسی عصر امام و علل انحراف آن‌ها از محور مذهب است. خطبه فدکیه نیز بر محورهای اصلی چون مسئله توحید و صفات پروردگار و اسمای حسنی و هدف آفرینش، مقام ولای پیامبر ﷺ و مسئولیت‌ها و ویژگی‌ها و اهداف، اهمیت قرآن مجید و عمق تعلیمات اسلام، فلسفه و اسرار احکام، و پند و اندرزها، معرفی خویش، خدمات رسول الله ﷺ، عبرت‌انگیزی و مقایسه با وضع مردم بعد از اسلام و گرفتن درس از این دگرگونی، حوادث و رویدادهای بعد از رحلت پیامبر ﷺ و حرکت از غصب فدک و سرانجام، به عنوان یک اتمام حجت، از گروه انصار و اصحاب راستین ﷺ استمداد می‌کند و گفتار خود را با تهدید به عذاب الهی پایان می‌دهد.

علاوه بر این، در دوره‌های تاریخی خاص مثل تاریخ صدر اسلام و حوادث بعد از رحلت پیامبر ﷺ و مساله خلافت، ممکن است زنان و مردان به دلیل موقعیت‌های اجتماعی یا سیاسی، به سبک‌های بیانی مشابهی روی آورده باشند تا از طریق زبان، مقاومت یا هم‌بستگی خود را نشان دهند؛ دقیقاً شبیه خطبه فدکیه و شقشقیه که هم امام علی و هم حضرت فاطمه از یک زبان مشابهی استفاده می‌کنند.

هم‌چنین می‌توان استدلال کرد که ریشه شباهت‌های ساختاری و محتوایی میان خطبه حضرت فاطمه زهرا علیها السلام و سخنان امام علی علیه السلام در جایگاه مشترک ایشان به عنوان نمایندگانی حق خواه و اقلیت‌اندیش در بُعد سیاسی - معنوی جامعه صدر اسلام نهفته است. در واقع، هر دو شخصیت بزرگ، در بافت تاریخی پس از وفایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در موقعیتی قرار گرفتند که ناچار بودند ضمن افشای واقعیت‌های پنهان، به تبیین مظلومیت ذاتی خود و گروه حق خواهان اهل بیت علیهم السلام بپردازند و در عین حال، استدلال‌های محکمی را برای اثبات حقانیت ادعای خود و مشروعیت جایگاه رهبری ارائه نمایند. این هم‌سویی

هدفمند، که از همراهی جهان بینی، اخلاقی و سیاسی ایشان سرچشمه می گیرد، سبب شده تا شیوه بیان، ساختار استدلالی و حتی برخی از درون مایه های محوری در خطابات ایشان دچار هم پوشانی قابل توجهی گردد. به عبارت دیگر، یکسانی رویکرد انتقادی، هم سویی هدف کلامی (افشای حقایق، اعتراض به انحراف و دفاع از حق) و هم چونی موقعیت تاریخی، از جمله عواملی اند که به ویژه در قالب خطابات سیاسی ایشان، بروز شباهت هایی چشمگیر را تبیین می کنند. در نهایت، ممکن است شباهت های زبانی بین خطبه های فدکیه و شقشقیه به سادگی نشان دهنده تنوع و پیچیدگی زبان انسانی باشد.

منابع

کتاب

- جان نژاد، محسن، (۱۳۸۰). زبان و جنسیت، تفاوت میان گویشوران مرد و زن ایرانی در تعامل مکالمه ای. رساله دکتری دانشگاه تهران.
- شاهنده، نوشین، (۱۳۸۴). زن در تفکر نیچه. تهران: قصیده سر.
- شهیدی، سید جعفر (۱۳۶۲). زندگانی فاطمه زهرا علیها السلام. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- محمدی اصل، عباس (۱۳۸۹). جنسیت و زبان شناسی اجتماعی. تهران: گل آذین.
- نجاری، محمد (۱۳۹۴). زبان زنان. تهران: اختران.

مقالات

- جعفری، مرگن؛ موسوی سیرجانی، سهیلا؛ فرزاد، عبدالحسین (۱۴۰۰). «سیر کاربرد انگاره های زنانه زبان در دو کتاب یکشنبه آخر و دختر شینا با نگاهی به رویکرد زبانی سارا میلز». متن پژوهی ادبی، دوره ۲۵، ش ۸۹.

خیری، مریم؛ نیازی، شهریار؛ سرشار، مژگان (۱۳۹۹). «پژوهشی دربارهٔ زبان جنسیت زدهٔ عربی و بازنمایی آن در قرآن». تحقیقات علوم قرآن و حدیث، پیاپی ۴۸، ش ۴.

دهقانی زاده، مجید (۱۳۸۸) «مطالعات جنسیتی زبان». حوراء، ش ۳۱.

رحمان پور نصیرمحلّه، فاطمه؛ انصاری (۱۳۹۸). «بازتاب جنسیت در سبک گفتار زنانه و مردانه از منظر رابین لیکاف (مورد پژوهی خطبه امام سجّاد و حضرت زینب در کوفه)». علوم حدیث، دوره ۲۴، ش ۴.

زاهدی، کیوان (۱۳۸۷). «جنسیت و جنس زبانی در قرآن کریم». مطالعات راهبردی زنان، دوره ۱۱، ش ۴۲.

زند رحیمی، مینا؛ آخوندی، الهه (۱۴۰۰). «بررسی تأثیر جنسیت و ایدئولوژی مترجم در ترجمه حکمت ها، خطبه ها و نامه های مرتبط با زنان در نهج البلاغه». مطالعات ترجمه قرآن و حدیث. ش ۱۵.

علا، شراره؛ فرزاد، عبدالحسین (۱۳۹۸). «بررسی رابطهٔ زبان و جنسیت در شش رمان معاصر فارسی قبل و بعد از انقلاب». زیبایی شناسی ادبی، دوره ۱۰، ش ۴۰.

شمس، زینب؛ عباسی مقدم، مصطفی (۱۴۰۱). «تأثیر جنسیت در تفسیر؛ مطالعه تطبیقی دیدگاه مجتهده امین و آمنه و دود با مفسران مرد در آیات مرتبط با زنان». پژوهش های تفسیر تطبیقی، دوره ۸، ش ۲.

نقی زاده، حسن؛ مولایی فر، زهرا (۱۳۹۳). «اخلاق جنسیتی در حکمت «خصال النساء»، آری یا خیر؟». پژوهشنامه نهج البلاغه، ش ۷.

نوشین فر، ویدا، (۱۳۸۱). «زبان و جنسیت». دانشکده ادبیات و علوم انسانی، بیرجند، ش ۱۵۲.

سایت

دانشنامه اسلامی، خطبه فدکیه: <https://wiki.ahlolbait.com>

نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، خطبه شقشقیه (خطبه ۳) <http://farsi.balaghah.net/content>

مقاله انگلیسی

Robin Lakoff (2008) "Language and woman's place", Published online by Cambridge University Press: 18 December.